

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/356944149>

21. YÜZYILDA TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK VE KALKINMA ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Chapter · September 2021

CITATIONS

2

READS

652

2 authors:

Arman zafer yalçın

Balıkesir University

19 PUBLICATIONS 110 CITATIONS

SEE PROFILE

Hakkı Çetin

TARIS Olive and Olive Oil Union

9 PUBLICATIONS 21 CITATIONS

SEE PROFILE

16.

21. YÜZYILDA

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK VE

KALKINMA ÜZERİNE

BİR DEĞERLENDİRME

Arman Zafer Yalçın - Hakkı Çetin

Giriş

Neoliberal ekonomik büyüme ve kalkınma anlayışının sürdürülemezliği yaşanan krizler sonucunda anlaşılmış durumdadır. Bir ekonomik sistemin sürdürülemez olduğunun sistemin tüm aktörleri tarafından kabul edilmiş olması, o sistemin yerine nasıl bir alternatif konulması gerektiği tartışmasını da doğal olarak beraberinde getirmektedir. Bu adaletsiz ve eşitsiz sistemden en çok etkilenenler, dünyanın dört bir yanındaki sayıları dünya nüfusunun dörtte üçüne denk gelen yoksullar ve orta sınıfın altında kalan, yoksulluğa aday kesimlerdir. Bu aşırı yoksullaşma ve artan gelirin çok önemli bir kısmının üst gelir gruplarında birikmesi, sermaye tekelleşmesi olgusu ile açıklanmaktadır. Çok uluslu şirketlerin dünyanın ekonomik ve siyasal sistemi üzerinde artan tekeli karşısında, dünyanın dört bir tarafındaki milyarca yoksul ve yoksulluk riski ile karşı karşıya olan kesimlerin sarılabileceği tek bir alternatif kalmaktadır, o da dayanışmadır. Neoliberalizmin sürdürülemezliğine karşı en önemli alternatif, dünyanın dört bir yanında odağında yoksulların ve yoksul adaylarının olduğu, dayanışmacı bir ekonomik örgütlenme anlayışıyla yeni bir kalkınma modelidir. Sosyal ekonomi veya bir diğer söyleyişle dayanışma ekonomileri, sermaye tekelliliğine karşı bir şemsiye kavramdır. Bu şemsiye kavramın altında kooperatifler ve diğer dayanışmacı ekonomik örgütlenme biçimleri bulunmaktadır.

Francis Fukuyama'nın 1990'lı yıllarda "Tarihin Sonu" tezi, aslında dünyada kapitalizm dışında başkaca bir alternatife kalmadığına yönelik bir tespitti. Aradan geçen bir çeyrek asırlık dönem sonunda tarihin sonu gelmediği gibi kapitalist ekonomik model dışında başka bir alternatifin olmadığı tezi de yaşanan birçok olay ve olgu sonun-

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

da yanlışlanmıştır. Küreselleşme dediğimiz olgunun yarattığı ekonomik ve toplumsal tahribatlar, devlet müdahalesi olmadan çözülememektedir. 2008-2009 finansal krizi ve 2020 yılında başlayan ve hâlen devam eden pandemi krizi, ekonomilerin ve toplumların karşı karşıya kaldığı devasa sorunlarla ancak devlet öncülüğünde ama bir o kadar da toplumsal dayanışmayı öne çıkararak krizden çıkabileceğimizi göstermiştir.

Küreselleşmenin yarattığı devasa eşitsizlikler, dünyanın dört bir yanında sosyal sorunları daha da görünür hâle getirdi. Daha da kötüsü, bugün ciddi bir belirsizlik ile karşı karşıyayız. 20.yüzyılda dünyanın hem gelişmiş ülkelerinde hem de geri kalanında oluşturulan kurumsal yapılar, karşı karşıya olduğumuz belirsizlik dalgasının üstesinden gelemiyorlar. Bu durum bize politik ve ekonomik örgütlenmenin yakın bir gelecekte köklü bir değişim ve dönüşüm geçireceğini göstermektedir. Bu bölümde ortaya koymaya çalıştığımız kalkınma için kooperatifleşme seçeneği, sadece ekonomik kalkınmaya öncelik veren bir seçenek değildir. Kalkınma için ekonomik faaliyetlerin yanında toplumsal konulara öncelik veren, yerel düzeyde ekonomik ve toplumsal örgütlenmeyi, yani dayanışmayı öne alan bir biçimde değiştirmeyi hedefleyen alternatif bir kalkınma seçeneği önerisinde bulunmayı amaçlamaktadır. Kalkınma için kooperatifleri odağına alan bu alternatif hem ekonomik örgütlenmeyi hem de toplumsal örgütlenmeyi değiştirmek ve bu değişim sonucunda daha demokratik ve katılımcı bir sermaye birikim modeli oluşturulabileceğini düşünüyoruz.

Bu bölümde yukarıda belirttiğimiz hedef doğrultusunda öncelikle neoliberal kalkınmacılığın neden sürdürülemez olduğu, sonuçlarıyla birlikte ele alınacak, daha sonra Türkiye’de 20.yüzyılda kooperatifleşme deneyimleri, nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte ele alınacaktır. Daha sonra, 21.yüzyılın geri kalan kısmında Türkiye’de kooperatifçiliğin daha eşit ve adil bir kalkınma için nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği konusundaki düşüncelerimiz paylaşılacaktır.

Neoliberal Kalkınmacılığın Sürdürülemezliği ve Alternatif Arayışı

1970’lerin sonu ve 1980’lerin başından itibaren dünyaya hâkim olan ekonomi politikası düşüncesi neoliberalizm, aradan geçen 40 yıldan daha uzun bir süreçte dünyada çok büyük yıkımlar, tahribatlar yarattı. 1980 sonrası süreçte dünyada neoliberalizmin hedeflediği gibi ciddi bir ekonomik büyüme ve üretim artışı yaşandı. Ama bu üretim artışı ve ekonomik büyüme, bugün dünyanın nüfus olarak dörtte üçlük bir çoğunluğunu oluşturan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde yaşayan milyarca insana refah artışı olarak yansımada. Tersine bu süreçte gelişmiş ülkeler, gelir ve refah düzeylerini hızla arttırırken, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşayan düşük gelirli milyarca insan için ekonomik büyüme, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri arttıran en önemli faktör hâline geldi.

1980’li yılların başından bu yana dünyaya hâkim olan neoliberal ekonomi politikalarının sürdürülemez olduğu bugün neredeyse bütün dünya devletleri ve diğer küresel aktörler tarafından da kabul edilmektedir. Bu noktada ele alınması gereken temel faktör, neoliberal kalkınmacılığın yarattığı olumsuzluklar olmakla birlikte, neoliberal kalkınmacılığın neden sürekli kriz ürettiği ve eşitsizliklerin neden bu kadar derinleştiği meselesidir. Eşitsizliklerin hem küresel düzeyde hem de ülkeler içindeki toplumsal sınıflar arasında giderek derinleşmesine ve finansal krizlerin giderek daha sık aralıklarla tekrarlanmasına neden olan temel faktörün küreselleşme olgusu olduğu konusunda artık daha fazla fikir birliği vardır.

Küreselleşme olgusu, çok boyutludur ve tek bir boyutuyla yargıya varılması yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. Ancak, küreselleşmeye esas ruhunu kazandıran yönü, sermayenin sınır tanımaz şekilde ve oldukça hızlı hareket edebilmesine karşılık, sermaye karşısında daha korunaksız olan emek sahiplerinin oldukça sınırlı bir hareket alanına sahip olmaları ve acımasız sermaye kurallarına karşılık emek sahiplerinin oldukça edilgen bir yapıya sahip olmalarıdır.

Yeldan’a göre küreselleşme, teknolojik gelişimden ziyade şirketlerin küreselleşmesidir ve dünya kaynaklarının uluslararası kapitalist iş bölümü içinde paylaşımını öngören bir yapıya sahiptir. Neoliberal paradigma, küreselleşmeye toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesini içeren bir siyasi ve iktisadi önlemler reçetesi olarak yaklaşmakta ve devletleri ulusal pazarlarını sermayeye açmak ve küreselleşen dünyaya ayak uyduracak reformları hayata geçirmek gibi yapısal düzenlemeleri uygulamaya itmektedir (Yeldan, 2011:9). Söz konusu reformlar ise yarattığı eşitsiz kalkınma ile yerel ekonomileri istikrarsızlaştırmakta, iş güvencesini tehdit etmekte ve yerel ekonomilerin demokratik yapılarını zayıflatmaktadır (Bretos ve Marcuello, 2017: 54).

Küreselleşme süreci ile ulusların, ulus devletlerin ve ulusal ekonomilerin yeniden inşasına odaklanan politik hedefler yerine sınırların açılması, piyasaların serbestleşmesi ve kendi hâline bırakılması gibi ekonomik hedeflere bıraktı. Ulus devletlerin birincil temsilciler olarak yer aldığı uluslararası sistem, uluslararası ticareti bir arada tutma işlevini kaybetmiş oldu. Bunun yerine Dünya Ticaret Örgütü (WTO), G-7 ve Washington Uzlaşısı ile artık yeni roller edinen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası’nın oluşturduğu küresel örgütler ağı dünya ekonomisinin işleyişini yönlendirmeye başladı (Aykaç, 2018: 65).

İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, küresel iş bölümünün yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Küresel iş bölümü, Küresel Güney olarak adlandırılan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun ve düşük vasıflı işlere karşılık, gelişmiş ekonomiler olarak nitelendirilen kuzey ülkelerinde sermaye yoğun, tasarım odaklı, yaratıcı ve yüksek vasıflı alanların yoğunlaşmasına dayalı yapısıyla emek değer teorisini adeta boşa çıkarmıştır. Neoliberal paradigma, liberal paradigmayı yeniden

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

tanımlayıp daha geniş bir alanda kullanırken, küresel ekonomiyi ulusal ekonomilerin, uluslararası kurumları da ulus devletlerin yerine ikame etmiştir. Daha da önemlisi, küresel piyasaların ve küresel üretim zincirlerinin bütünleşmesini meşrulaştırırken, yoksulluk, eşitsizlik ve bozulan toplumsal ilişkiler gibi sonuçları da göz ardı etmiştir (Radice, 2010: 35 akt. Aykaç, 2018:66).

1980'lerden itibaren Neoliberalizmin yükselişi, serbest piyasa politikaları aracılığıyla devletin ekonomik rolünün ve piyasalar üzerindeki kontrolünün zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Piyasalar kendi hâline bırakıldığında, savaş sonrası dönemin ulusal ve toplumsal hedeflerini bir kenara atıp sadece kâr odaklı büyüme stratejisini kendine hedef edinmiştir. Ulus devletlerin kendi ekonomileri üzerindeki nispi kontrollerini yitirmesi ile birlikte ortaya çıkan hegomonik boşluk, genel olarak şirketler ve daha çok uluslu şirketler (ÇUŞ) tarafından doldurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermaye, emek ve devlet arasındaki, refah devleti pratiği ile sağlanan uzlaş, 1980'lerden itibaren sermaye lehine ve emek aleyhine dağılınca, devletler sermaye ve emek arasındaki arabulucu konumunu da kaybetmiştir. Devletler, küresel sermayeye kârlı bir yatırım ortamı oluşturmak adına emek lehine regülasyonlardan vazgeçtiler. Vergilerden ticari düzenlemelere, sosyal güvenlik politikalarından çalışma standartlarına kadar çok geniş bir alanda tüm refah devleti uygulamaları erozyona uğramıştır (Aykaç, 2018: 66).

Küresel Eşitsizlik ve Neoliberal Kalkınmacılık Söyleminin Sonu

Küresel eşitsizlikler, neoliberal küreselleşme ile beraber ulusal ve uluslararası düzeylerde gözlemlenen ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri kapsamaktadır. Küresel eşitsizliğin ekonomik boyutu, gelir ve ücret eşitsizliğine, toplumsal boyutu ise insani kalkınma göstergeleri ile yaşam standartlarındaki farklılıklara dayanmaktadır. Amartya Sen'e göre eşitsizliği yalnızca gelir düzeylerine bakarak değerlendirmek durumun yapısal boyutunun sadece bir kısmını açıklayabilir. Bunun yerine, bireyler arası fayda ve yaşam kalitesini de kapsayan daha geniş bir kavramsallaştırma, eşitsizliğin sosyal göstergelerini de daha görünür kılacaktır (Sen, 1997, 389).

Neoliberal kalkınmacılık, uygulanan modelden bağımsız olarak, kapitalist üretim biçimlerinin yarattığı yapısal eşitsizliklerin üstesinden gelmekte başarılı olamamıştır. Rostow'un dış borçlanma, ulusal sanayi inşası ve tüketim toplumuna ulaşmayı hedefleyen modernizasyon yaklaşımı ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla uygulamaya geçti. İthal ikameci sanayileşme programını uygulayan birçok ülke, gelişmiş ülkelere daha fazla bağımlı ve daha fazla borçlu hâle gelmiştir. 1980 sonrasında ihracata dayalı sanayileşme programına geçen aynı ülkelerde sonuç bu sefer daha fazla ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık olmuştur (Aykaç, 2018: 19).

Gelişmiş batının dünyanın geri kalmış geri kalanına dayattığı tek tip neoliberal kalkınma reçetesi, bu ülkelerde adeta bir illüzyona yol açmaktadır. Çünkü ister gelişmiş ülkeler olsun, ister az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olsun toplumsal, ekonomik ve çevresel kısıtlarla ideal bir kalkınma prototipi oluşturmaktan oldukça uzaktırlar. Diğer yandan neoliberal kalkınmacılık anlayışı ekonomik büyümenin, kalkınmanın birinci ve en önemli ölçütü olduğu varsayımı ile hareket etmektedir. Oysa son 50-60 yıllık deneyimler göstermektedir ki, adil ve etkili bir bölüşüm sistemiyle desteklenmeyen ekonomik büyüme, sadece eşitsizliklerin artmasıyla sonuçlanmakta, bu ise bir süre sonra toplumsal kargaşalara yol açmaktadır.

Neoliberal kalkınmacılığın temel yanılgılarından biri de kalkınmanın ancak sanayileşme yoluyla ulaşılabilecek bir hedef olarak görülmesidir. Elbette ki sanayileşme sürekli ve sürdürülebilir büyüme için en önemli etkidir. Ancak bu büyüme piyasadaki talep ile sınırlıdır. Sanayi üretimi, insan ihtiyacının ötesinde bir hızda üretim yapar. Bu noktada ihtiyaç ve üretim arasındaki ilişki, sanayi üretimini sürekli kılacak yapay ihtiyaçların icadıyla bozulmuştur. Toplumsal ihtiyaçlar ve sanayi üretimi arasındaki ilişkinin tersine dönmesi bir taraftan büyük miktarlarda çevresel atık yaratırken, diğer taraftan toplumsal bir karmaşa yaratmaktadır. Örneğin, gittikçe artan tüketici borçları, ekonomik büyümeyi ayakta tutacak bir sanayi üretiminin uzantısıdır. Sonuç olarak, sürekli büyüme ve sanayi üretiminin artırılmasına dayalı, oldukça soyut, her ülkeye ve topluma aynı soyut kalkınma reçeteleri dayatmak yerine, öncelikle bugün dünyada yaygın olan ve eşitsizlik üreten ekonomik ilişkileri çözümlenmeye çalışmak kalkınma için daha iyi bir başlangıç olacaktır (Aykaç, 2018: 21).

Kalkınma İçin Nasıl Bir Alternatif?

Thomas Piketty, Kapital adlı eserinde batılı gelişmiş ekonomilerin son derece tehlikeli bir eşitsizlik düzeyinde olduklarını ifade etmektedir. Piketty’e göre 20.yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen süreç içinde sermaye getirileri bir bütün olarak ekonomiden daha hızlı artma eğilimindedir. Bu durum servetin çok küçük bir sermaye elitinin elinde toplanmasına sebep olmaktadır. Piketty’e göre kapitalizm, demokratik toplumlara dayanak oluşturan meritokratik değerlerin altını alabildiğince oyan, keyfi ve sürdürülemez eşitsizlikler yaratmaktadır (Piketty,2014). Kate Raworth’un deyişiyile eşitsizliklerin düşük düzeyde olması için ekonomi, sistemsel olarak adil bir bölüşüm sağlamak amacıyla daha en başından tasarlanmalıdır. Baştan bölüşümcü olacak şekilde tasarlanacak bir ekonomi, değer yaratıldıkça bunu birkaç kişinin elinde toplamak yerine geniş kesimlere yayarak dolaşıma sokan bir ekonomidir. Baştan adil ve yenileyici olacak şekilde tasarlanan bir ekonomi, insanların dünyada var olan yaşam döngülerini yenilemeye dâhil olduğu, böylece herkesin gezegenin sınırları içinde geliştiği bir ekonomidir. Ancak daha baştan adil bir bölüşüme dayalı ve yenileyici bir ekonomik model tasarlanabilmesi için mevcut iktisadi bilginin dışına çıkmak gerekmektedir (Raworth, 2019).

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

İktisadi bilginin dışına çıkmakla kastettiğimiz, mevcut iktisat doktrinin bize dayattığı sınırların dışına çıkmaktır. Kate Raworth, “Simit Ekonomisi” adlı kitabında simidi bizim bildiğimiz anlamda yiyecek bir madde olarak değil de daha çok sınırları belli olan bir sistem olarak, daha çok da mevcut sınırları zorlayan bir metafor olarak kullanmıştır. Kate Raworth, bizleri sistemlerle düşünmeye, ekonomiye olan bakış açımızı değiştirmeye ve iktisatçıları eski metaforik yüklerinden kurtulmaya davet ederek, ekonomiyi makine olarak gören yaklaşıma veda edip, onu bir organizma olarak tahayyül edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunu da mühendis baretini ve somun anahtarını bırakıp, ellerimize bir çift eldiven geçirerek bahçıvan makasına sarılmamız gerektiği şeklinde ifade ediyor (Raworth, 2019).

Friedrich Von Hayek, 1970’lerde iktisatçıların elişleriyle uğraşan zanaatkârlar gibi davranmayı bırakıp, bitkilerle ilgilenen bahçıvanlar gibi davranması gerektiği söylemiştir. Bitki yetiştiren herkesin bildiği gibi bahçıvanlık, doğanın kontrolü ele geçirmesine izin vermemek, onunla meşgul olmaktır. Bahçıvanlar bitkilerin büyümesini sağlamaz, bitkilerin gelişebileceği koşulları yaratırlar ve bahçede neyin olması ya da olmaması gerektiği ile ilgili kararlar alırlar (Liu ve Hanauer, 2011:11). Ekonomiye bu şekilde bir bakış açısı, sosyoloji biliminin toplumu bir canlı organizma olarak görmesi ile de yakından ilgilidir. Sosyolojiye göre toplum canlı bir organizmadır. Tıpkı tekil bir birey gibi doğarlar, gelişirler, gelişirken de değişirler. Ancak toplumdaki değişim hızı, tekil bir bireydeki değişimden oldukça yavaştır. Ekonomi de tıpkı toplum gibi zamanla değişen bir ilişkiler ağına sahiptir. Toplumun değişmesi, ekonomik ilişkilerin de değişmesi sonucunu doğurur. Dolayısıyla iktisat biliminde toplumun değişiminin izlerini aramak ve bugünün toplumunun ihtiyaçlarının ve beklentilerinin ekonomideki karşılığının somut olarak ortaya çıkması beklenir.

Donalle Meadows’a göre etkili bir sistemin üç özelliği vardır. Bunlar; sağlıklı bir hiyerarşi, öz-örgütlenme ve esnekliktir. Sağlıklı bir hiyerarşi, iç içe geçmiş sistemlerin, parçası oldukları bütünün geneline hizmet etmesiyle oluşur. Karaciğerdeki hücreler karaciğere hizmet eder, karaciğer ise tüm vücuda hizmet eder. Eğer bu hücreler kontrolsüz olarak bölünmeye başlarsa kansere dönüşür ve bağımlı oldukları bedene hizmet etmek yerine onu yok ederler. Meseleye ekonomi gözünden bakarsak, sağlıklı bir hiyerarşi, finansal sektörün üretici ekonomiye, onun da yaşama hizmet ettiğinden emin olmak demektir. Öz-örgütlenme, bir sistemin kendi yapılarını daha karmaşık hâle getirmesiyle ortaya çıkar. Ekonomide öz-örgütlenmenin önemli bir kısmı piyasalar ve fiyat mekanizmalarında gerçekleşir. Ekonomide insanların ihtiyaçlarını ve isteklerini etkin bir şekilde karşılayabilecek bir öz-örgütlenme bizzat yine insanlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Devlet ise insanlara bunu yapabilmeleri için destek olmalıdır. Esneklik, sistemin gerilimlere dayanma ve sorunların üstesinden gelme becerisinin bir ürünüdür (Lovins, 2015). Toplumdaki çeşitliliğin ve sosyal ağların ekonomiye dâhil edilmesi, ekonominin esnekliğini arttıracak, kriz anlarında bu esneklik sayesinde daha fazla zarar görmekten sakınılacaktır.

Daha Adil ve Eşitlikçi Kalkınma İçin Kooperatif Alternatifi

Kooperatifler, günümüzde küreselleşme ve buna bağlı olarak meydana gelen eşitsizliklere ve ekonomik krizlere karşı yoksul ve korunmasız çoğunluğun ayakta kalabilmesi için en ciddi alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatifler, yalnızca günümüze özgü örgütsel yapılar değildir. Aynı zamanda eskilerden beri kapitalist sistem içinde dayanışmanın en iyi örneklerinden biri olmuştur. Günümüzde alternatif bir ekonomik örgütlenme olarak kooperatiflerin önemi giderek artmaktadır.

Kooperatifleri diğer ekonomik örgütlenme modellerinden ayıran özellikleri, ortakların sahipliği, ortaklarına hizmet etme, ortaklarınca yönetilme ve karar mekanizmalarında ortakların etkinliği, kendi kendine yeterli olabilme, kendi kendine sorumluluk alabilme, işleyişlerinde demokrasi, adalet, eşitlik ve dayanışmanın en üst seviyede ve ilkelere dayalı bir işletmecilik anlayışına dayalı olmasıdır.

Daha adil ve eşitlikçi bir kalkınma için ekonomik sistemin daha en başından adil bir şekilde bölüşüm odaklı olarak tasarlanması gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Günümüzde yüksek refah seviyesine sahip gelişmiş ülkelerde kooperatiflerin oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Üretim ilişkileri açısından son derece kırılğan ve hassas bir yapıya sahip olan tarım sektöründe kooperatifler, sözünü ettiğimiz ülkelerde piyasayı kontrol eden ve baskın bir role sahiptir. 2020 yılında yaklaşık 120 milyar dolarlık tarımsal ürün ihracatı gerçekleştiren Hollanda’da tarımsal üretimin %95’i kooperatifler eliyle üretilmektedir. Fransa, Almanya, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerde tarım sektörü içinde kooperatifler ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Genel olarak refah düzeyi yüksek ülkelerin ekonomik sistemleri içinde kırılğan ve hassas yapıya sahip üretim alanlarında kooperatifler eliyle daha adil ve eşitlikçi bir piyasa yapısı oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Kooperatifler, demokratik ve dayanışmacı yapıları sayesinde dezavantajlı toplumsal grupların ekonomik sistem içinde varlıklarının devamı için adeta bir sigorta işlevi görmektedir.

Özellikle 2008-2009 küresel finansal krizinden sonra dünyada kooperatiflere olan ilginin giderek arttığını görüyoruz. Kooperatiflere olan ilginin artmasında en önemli faktör, kooperatiflerin kriz zamanlarında diğer sermaye yapılarına göre krizlere daha dayanıklı olmalarıdır. Kooperatifler, kriz zamanlarında demokratik ve dayanışmacı yapıları sayesinde işsizliğe karşı daha dirençli davranmaktadırlar. Kooperatifler, krizlere karşı daha dirençli yapıları nedeniyle mevcut neoliberal kalkınmacı anlayışın nasıl bir dönüşüm geçireceği ve nereye doğru evrileceği üzerine yapılan tartışmalarda güçlü bir alternatif olarak öne çıkabileceği fikri giderek güçlenmektedir.

Bölümün bundan sonraki kısmında Türkiye’de kooperatifleşme hareketinin geçmişi ve 21.yüzyılda kalkınma için kooperatiflerin nasıl bir yapıya dönüşmesi gerektiği konusu ele alınacaktır.

Türkiye’de Kooperatifçilik ve Kalkınma İlişkisi

Kooperatif kelimesi köken itibariyle Fransızca “cooperer”, Latince “cooperative” kelimelerinin karşılığı olan, iş birliğine dayalı faaliyette bulunma anlamına gelmektedir. Karşılıklı yardımlaşmaya dayalı olarak kurulan, ekonomik ve sosyal organizasyonu tanımlayan “kooperatif” kelimesi, farklı kültürler ve toplumlar arasında aynı anlamda kullanılan evrensel bir tanıma erişmiştir.

Bir toplumun örgütlenme kültürü çerçevesinde bir eylemi vurgulayan kooperatifçilik, özü itibariyle dayanışma temelinde şekillenen bir harekettir. Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğüne göre dayanışma; bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birebirlerine karşılıklı olarak bağlanması olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr). Dayanışma eylemi, insanların ortak çıkarlara yönelik olarak karşılık ilişkisi içerisinde birlikte hareket etmelerine işaret etmektedir. Dayanışmanın ya da birlikte hareket etmenin temel motivasyonu, çoğunlukla bireylerin tek başlarına yapamayacakları ekonomik ve sosyal faaliyeti, benzer durumda olan diğer kişiler ile güç birliği yapıp, içinde buldukları zor durumdan daha güçlü olarak çıkabilme isteğiyle ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, dayanışma ile insan topluluklarının daha iyi koşullara ulaşabilmesinin insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu söylenebilecektir.

Dayanışma kavramı, aynı zamanda bir karşılıklılık ilişkisi barındırmaktadır. İnsanların ekonomik ve sosyal bir örgüt oluşturma sürecini vurgulayan kooperatifçilik eyleminin sürdürülebilirliğini sağlayan, bu karşılıklılık ilişkisidir. Aynı zamanda bir işletme olan kooperatifi oluşturan ortaklık sözleşmesi de hep bu ilişki mantığı üzerine kurgulanmaktadır. Karşılıklılık ilişkisi, sosyal sermayeyi de şekillendiren bir değer olan “güven” zemini üzerine inşa edilir. Bu bağlamda bir insan topluluğunun ortak amaç ve değerler etrafında toplum olabilmesi ve kalkınmanın gerçekleşmesi için kooperatiflerin öncelikli kurulması gereken organizasyonlar olduğu söylenebilecektir.

Bu sebeptendir ki, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Mustafa Kemal Atatürk kurtuluş savaşının sürmekte olduğu dönemde kooperatif şirketlerin gelişmesine yönelik bir kanun tasarısını Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunmuştur (Mülayim, 2006: 21). Bu kanun savaş şartları sebebiyle yürürlüğe girmemiş ancak cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte, Atatürk kooperatifçiliği geliştirmeye yönelik gerek hukuki gerekse de uygulamada bilfiil kendisi de bir kooperatif ortağı olarak mücadele etmiştir.

Kuşkusuz kooperatifler sermayeyi yerelde tutması ve bu sermayeyi ortağı olan yerel toplulukların demokratik tercihlerine göre kullanması itibariyle krizlere karşı dirençli yapılardır. Özellikle çok uluslu şirketlerin davranış dinamiğinin aksine, kriz anında kooperatifler sermayenin yerelde kalmasına imkân verir. Çünkü kooperatif ortağının ikili kimliği yani hizmetin ya da ürünün hem üreticisi hem de tüketicisi olması,

spekülasyondan arınmış kapalı ekosistem özellikleri, kooperatifleri ekonomik krizlerin domino etkisine set çeken yapılar olmasını sağlamaktadır.

Dünyada kooperatifçilik bireyin ve toplumun ihtiyaçlarına, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile bir çözüm bulma arayışından ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar, toplumun içinde bulunduğu şartlara ve zamana göre değişmiştir. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda da kooperatif türleri ve modelleri de değişmiştir. Sanayi Devrimi sonrası, yüksek işsizliğin ve yoksulluğun olduğu bir ortamda bir grup tekstil işçisinin ucuz gıdaya ulaşabilmesine yönelik kurulan tüketim kooperatifi dünyadaki ilk modern kooperatif olarak kabul edilir. Modern anlamda ilk kooperatif olarak kabul edilmesindeki temel etken, bu organizasyonun karşılıklı yardımlaşmayı güçlü ve sürdürülebilir kılabilmesi için bir takım kural ve ilkelerin kabulü ve tatbik edilmesi ile ilgili olmuştur. Ortak ihtiyaçlara ulaşmayı dayanışma ve kurumsal davranış anlayışıyla şekillendirmeyi başaran Rochdale Haksever Öncüleri, dünyada demokratik kooperatifçilik hareketinin de öncüsü olmuştur. Daha sonraki yıllarda Sanayi Devriminin diğer Avrupa ülkelerine yayılmasıyla farklı sektörlerde kooperatif akımı hızla yaygınlaşmıştır. Örneğin Fransa’da emek/işçi kooperatifleri, Almanya’da ise tarım kredi kooperatifleri gibi yapılar, dünyadaki kooperatifçilik akımını daha ileri seviyeye taşımıştır.

Türkiye’ye baktığımızda ülkemizin Rochdale deneyiminden çok daha öncesine dayanan bir dayanışma kültürüne sahip olduğunu görmekteyiz. Selçuklu Devletine kadar uzanan imece ve ahilik sistemi, Anadolu insanının karşılıklı yardımlaşma anlayışının güçlü bir şekilde tezahür ettiği en tipik kurumsal yapılardır. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ilk kooperatifçilik denemeleri, 1863 yılında devlet himayesinde ve Mithat Paşa’nın çabalarıyla tarımsal kredi sistemi kuruluşu için gerçekleşse de demokratik kooperatifçiliğe yönelik ilk girişimler 1913 ve 1915’te Milli Aydın Bankası ve Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı örneklerinde kendini göstermeye başlamıştır.

1915 yılında Aydın ili çevresindeki incir üreticilerinin örgütlenerek kurmuş oldukları Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı Türkiye’de tarım satış kooperatifçiliğini başlatan girişimdir. O tarihlerde henüz kooperatifçiliğe yönelik bir mevzuat olmaması nedeniyle bu girişim bir anonim ortaklık yapısında şekillenmiştir. Ancak kuruluşu ve işleyişi evrensel kooperatifçilik normlarına uygun ve demokratik bir nitelik taşımaktadır. Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığının kurulmasına yol açan temel etken, yine daha önce bahsedildiği üzere toplumun içinde bulunduğu zaruri ihtiyaçlardır. O dönem ülke için en değerli ihraç ürünü incir olmasıyla beraber, incir ticareti tamamen kapitülasyon imtiyazlarına sahip yabancı tüccar gruplarının egemenliği altındaydı. Çok uluslu “Fig Packers” grubu, incir üreticilerini baskılayarak çok düşük fiyatlara satın almış olduğu ürünleri, gümrük vergisinden muaf ve yüksek karla ihracatını gerçekleştiriyordu. En değerli ihraç ürününün kapitülasyon tüccarlarının kontrolü altında olması gerek incir üreticisinde ve gerekse de devlet maliyesinde büyük ekonomik kayıplara sebep olmaktadır. İttihat ve Terakki Hükûmeti bu durum karşısında kooperatifçiliği dönemin milli

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

iktisat politikasının önemli araçlarından biri olarak görmüştür. Bu politikayla birlikte Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı, üreticinin kapitülasyon tüccarları karşısında tek satıcı olarak ortaya çıkması sağlanmıştır. Aydınlı üreticilerin kapitülasyon tüccarlarına karşı ayakta durabilmesinin en temel unsuru ise tarım kredi mekanizmasıyla tarım satış mekanizmasının birlikte hareket etmesi olmuştur. Milli Aydın Bankası ve Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın bu anlamda Türkiye'nin ilk tarımsal kooperatifçilik modeli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte yürürlüğe giren ilgili kanunlar ile Türkiye'de kooperatifçilik yasal bir zeminde gelişme imkânı bulmuş, tarımsal kooperatiflerin yanında tüketim kooperatifleri de yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bu yapılanmalar bölgesel ve ulusal olmak gibi geniş alanlarda örgütlenmeler değil, daha çok yerelde kurularak faaliyetlerini yürüten yapılanmalar olmuştur. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise ABD'de ortaya çıkan Büyük Buhran Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Sanayileşmeye ihtiyacı olan ve gelir kaynağının temelini tarımsal ürünler oluşturan Türkiye'nin krizden korunabilmesindeki öncelikli kurumlar yine kooperatifler olmuştur. 1931 yılında ekonomik krizin ülkeye olan etkilerini yerinde tespit etmek amacıyla yurt gezisine çıkan Atatürk, İzmir ve Aydın'da yapmış olduğu temaslarda Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığının krizden etkilenmediğini görmüş, tarım kredi ve tarım satış kooperatifçiliğinin bir arada yürütülmesini kendi kişisel notlarında ön plana çıkarmıştır (Atatürk, 1931). Bu modelden alınan referans ile 1935 yılında Atatürk'ün direktifleriyle 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre bir tarım satış kooperatifine ortak olan üretici bulunduğu bölgedeki tarım kredi kooperatifine de ortak olmak zorundaydı. Geçen dönemde kanun koyucu, bu ve buna benzer hükümler ile kredi ve satış mekanizmalarının birlikte hareket etmesini amaç edinmişti. Çıkarılan bu kanunla Ege Bölgesinden başlayarak Türkiye'de tarım satış kooperatifleri ve birlikleri yaygınlaşmaya sürecine girmiştir. İlk olarak Aydın İncir Müstahsilleri Birliği ve Manisa Üzüm Üreticileri Kooperatifleri bir araya gelerek 1937 yılında İzmir İncir ve Üzüm Kooperatifleri Birliğini oluşturmuşlar, bu kuruluşu 1938 yılında fındık üreticilerinin örgütü Fiskobirlik, 1940 yılında Çukurova pamuk üreticilerinin örgütü Çukobirlik izlemiştir.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinin ilk kurulmaya başladığı yıllar olan 1930'lardan 1963'e kadarki süreçte bu kuruluşlar kendi nam ve hesaplarına ürün alımı yaparak faaliyetlerini yürütmüşler, ağırlıklı olarak geleneksel tarım ürünlerinin ihracatına odaklanmışlardır. Bu ürünler; incir, üzüm, zeytin ve zeytinyağı, pamuk, fındık, ayçiçeği yağı, gül yağı, fıstık, tiftik, koza, kayısı, olarak sıralanabilir.

1960'lı yıllar ile 1980 askeri ihtilaline kadarki süreçte, devlet kooperatifçilik ilişkilerinin yoğunlaştığı yıllar olarak görülebilecektir. 1961 anayasasında ilk defa ko-

operatifçilik, anayasa maddesi olarak tanımlanmış, anayasanın 51. Maddesi “Devlet kooperatifçiliğın gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır” hükmü ile devlete görev yüklemiştir. 1963-1967 dönemi kapsayan 1. Kalkınma Planıyla beraber tarım satış kooperatifleri ve birlikleri devletin özellikle ihraç değeri yüksek tarımsal ürün piyasalarına müdahale araçlarına dönüşmüştür.

Destekleme alımları ve devlet güdümü, bir taraftan tarım satış kooperatiflerinin sayılarının artmasına da neden olmuştur. Bu örgütler 70’li yılların sonuna yaklaşıırken, 418.000 üretici ortak, 524 kooperatif ve 33 üst birlik rakamlarına ulaşmıştır. Bu dönemde birlikler, temel ihraç ürünlerinin satış işlemlerini yürütmüşlerdir (Kazgan, 2003: 383). Örneğın Birlikler, 1960-1970 yılları arasında Türkiye’nin toplam ihracatının yaklaşık yüzde 20’sini gerçekleştirmiştir (Çataloğlu, 1971: 52). 1979 yılında sadece TARİŞ Birlikleri 210 Milyon dolarlık ihracat ile Türkiye’nin toplam ihracatının yüzde 10’unu gerçekleştirmiştir. Ancak satış kooperatiflerinin genel ihracat içindeki payları, sanayi ürünlerinin ihracatının artmasına bağılı olarak 1980’li yıllarda gerilemeye başlamıştır.

Bir taraftan tarım satış kooperatifleri ve birlikleriyle ihracat kontrolü yapılırken, diğeri taraftan da kırsal alanın ve köylerin kalkınması da öncelikli ekonomi politikası olarak belirlenmiş, 1964 yılında kurulan köy işleri bakanlığı kontrolünde köylerde “kalkınma kooperatifleri” kurulması planlanmıştır. Türkiye’de özellikle kırsal alanda kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi amacıyla tanımlanan “köy kalkınma kooperatifleri” ilk olarak 1965 yılında kurulmaya başlamış, kırsalın ve özellikle köylerin kalkınması için kamu otoritesi tarafından tasarlanmıştır. İlk dönemlerde bu kooperatif tipine üye kazandırmayı teşvik etmek için yurt dışına işçi olarak gitmek isteyen kişilere bu kooperatiflere ortak olma zorunluluğı getirilmiştir. 1966 yılında sayısı 58 olan bu kooperatifler karşılıklı dayanışma ile ilgisi olmayan popülist politikaların etkisiyle sayıları hızla artarak 1970’lerde 5000’li rakamlara ulaşmıştır.

1969 yılında yürürlüğe giren 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun en önemli hükümlerinden birisi, kooperatiflerin üst örgütlenmesine olanak sağlamasıdır. Kooperatifler yasası ile ülkenin her tarafına yayılmış köy kalkınma kooperatifleri önce bölgesel birlik daha sonra da ulusal birlik boyutunda örgütlenmişler ve KÖY-KOOP merkez birliğini oluşturmuşlardır. Gerek üst örgütlenmenin getirdiğı ölçek ekonomisi bağlamında oluşan ekonomik gücün etkisi, gerekse de Mahmut Türkmenoğlu gibi kooperatif öncülerinin çabasıyla KÖY-KOOP, 1970’lerin sonunda üreticilerin daha uygun fiyattan gübre, tarım ilacı, tarım makinası, traktör alabileceğı hatta kendi bankası ile ortağına uygun faizle kredi verebileceğı ulusal çapta büyük demokratik bir organizasyona dönüşmüştür. Ancak düşündürücüdür ki, 12 Eylül askeri darbesi ile öncelikli olarak seçilip tüm mal varlığına el konulan kuruluşlardan biri de KÖY-KOOP olmuştur (Mülayım, 2006: 169-171).

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

Keynezyen ekonomi politikalarına bağlı müdahaleci devlet anlayışı, 1979 yılında ülkenin yaşamış olduğu ekonomik kriz nedeniyle sorgulanmaya başlamış ve IMF ile yapılan mutabakat çerçevesinde 24 Ocak 1980’de kararlaştırılan ekonomik tedbirler ile Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bu tarihe kadar ekonomi politikalarında, ithal ikameci büyüme politikası egemenken bu tarihten sonra ihracata yönelik sanayileşme ve büyüme politikasına geçiş yapılmıştır. Neo-liberal politikaların başlangıcı olarak da tanımlanan bu dönemde artık, piyasalarda serbestleşme, gümrük duvarlarının kaldırılması, özelleştirmeler, çok uluslu şirketlerin piyasaya girişleri, tarımsal sübvansiyonların kaldırılması gibi konular ekonomik ve siyasi boyutlarda Türkiye’nin yönünü belirlemiştir.

1983 yılında 45. Hükümetin (birinci Özal hükümetinin) göreve başlaması ile yukarıda bahsedilen ekonomi politikaları uygulama safhasına geçilmiştir. Bu süreçte IMF ve Dünya Bankası programlarına dayalı ekonomik dönüşüm başlamıştır. 1985 yılında tarım satış kooperatifleri ve birlikleri kanunu değişerek 3186 sayılı kanun kabul edilmiş, bu kanuna istinaden devletin tarım satış kooperatifleri ve birliklerine yönelik müdahale kapsamı genişletilmiştir. 1993 yılına kadarki süreçte, birliklerin genel müdürleri ve yönetim kurulu başkanları merkezi hükümetler tarafından atanmış, bununla beraber, yatırım, ürün alımı-satışı, personel işleri ve diğer tüm faaliyetlerdeki kararlar da devlet belirleyici bir rol almıştır.

Türkiye’de 90’lı yılların en önemli ekonomik gelişmelerinden biri olarak kabul edilen 5 Nisan kararları ile Türkiye IMF ile yapılan anlaşma çerçevesinde yeni bir istikrar paketinin uygulanma sürecine girmiştir. 1994 yılında kamu açıklarının azaltılması amacına bağlı olarak 1964’ten itibaren sürdürülmekte olan taban fiyat politikası ve destekleme alımları sonlandırılmış, özelleştirmeler hız kazanmış ve aynı yıl AB ile Gümrük Birliği anlaşmasına imza atılmıştır. 1999 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle bu yılın sonunda IMF ile stand-by anlaşması imzalanmış, Türkiye kredi alabilmek için IMF ve Dünya Bankası taleplerine uygun dönüşümler yapmayı taahhüt etmiştir.

1999 yılında IMF ve Dünya Bankası ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde Dünya Bankası’nca tasarlanan ARIP projesi ile 2000 yılında 4572 sayılı yasa ile tarım satış kooperatifleri ve birlikleri özerkleşmiştir. Ancak özerkleşme sonrası birliklerin serbest piyasada etkin olabilmesi adına devletin güdümünde 2001 yılında yeniden yapılandırma süreci başlatılmış, bu süreç 2007 yılında son bulmuştur. Bu süreçte birlikler ürün alımlarında kullanmak üzere, Devlet Fiyat İstikrar Fonu’ndan (DFİF) düşük faizli kredi kullanmışlardır. Özetle devlet tarım satış kooperatifleri birliklerine kamusal piyasa regülasyon araçlarından, özerk piyasa aktörlerine dönüşebilmesinde bir geçiş süreci planlanmış ve süreci yürütmüştür.

2000’li yılların başında, Dünya Bankası ve IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları, devletin tarımı ve kooperatifleri desteklemeye yönelik yaklaşımlarını neo-liberal

politikalar ekseninde değiştirmiş, geçmişte devlet müdahaleleriyle zaten kooperatifçilik kültürü zedelenmiş olan toplumda kooperatiflerin ekonomideki ve dolayısıyla kalkınma boyutundaki etkileri de zayıflamıştır. Ancak diğer taraftan, kooperatifçiliğin önemini fark eden bazı yerel yönetimler kooperatifçiliğe yönelik etkin destekleme politikalarıyla bölgelerindeki tarımsal üretimi ve yerel kalkınmayı olumlu etkilemiştir. Örneğin İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Tire Süt Kooperatifi arasında 2009 yılından itibaren yapılan ürün alım sözleşmelerinin katkısı ve Tire Süt Kooperatifi’nin, kooperatifçilik ekosistemi ile birleşince Tire’de süt üretimi Türkiye ortalamasına göre 4 kat artmıştır (Yörük, 2021; 116).

Bu bölümde anlatılanları kısaca özetlemek gerekirse; kooperatifçilik ve kalkınma ilişkisi pratikte net ve kesin olmakla beraber Türkiye’de çoğunlukla kamu güdümünde şekillenmiş bir ilişki olduğu söylenebilecektir. Kalkınma ve kooperatifçilik ilişkisinin başarısı, toplumların sosyolojik ve kültürel yapılarıyla doğrudan bağlantılıdır. Hollanda, İngiltere, Fransa, Danimarka gibi liberal toplum kültürüne sahip batı ülkelerinde kooperatifler devletten tamamen bağımsız olarak, kalkınma fonksiyonlarını yerine getirirken, Türkiye’de ise kooperatifler gerek yerel gerekse de ulusal kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için çoğunlukla devletin kullandığı araçlar olarak görülmüştür. Esasen bu pragmatik yaklaşım sadece devlet yönünden değil, kooperatifi kurmak düşüncesinde olan kişilerde de gelişmiştir. Kooperatife ortak olmak isteyenler devletin sunduğu maddi imkânlardan yararlanmak, bu imkân kalmadığında ise ortaklıktan çıkmak ya da kooperatifine ilgisiz kalmak şeklinde bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Neo-liberal politikaların toplumsal tabana yansımalarıyla oluşan bu pragmatik yaklaşım, Türk kooperatifçilik hareketinin özünde yer alan imece, karşılıklı yardım gibi dayanışma kültürünü yozlaştıran esas davranış kalıbı olmuştur.

Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye’de Daha Eşit, Daha Adil Bir Kalkınma İçin Nasıl Bir Kooperatifçilik Olmalı?

20. yüzyılın değerlerini, kural ve kurumlarını, kültürünü şekillendiren temel unsur, sanayi devrimi sonrasında ekonomik ve siyasi gelişmeler olmuştur. Sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerde sermaye birikimi artmış, sermayeye hâkim olan şirketler sanayinin ihtiyaç duyduğu ham madde ve ucuz iş gücüne erişim için özellikle doğal kaynakları zengin az gelişmiş ülkeleri hedef seçmiştir. Türkiye’de kooperatifçiliğin başlangıcındaki tetikleyici, çok uluslu şirketlere karşı yerel toplulukların temel geçim kaynağı olan kıymetli tarımsal ürünlerin değerini koruyabilmek için geliştirdikleri dayanışma refleksi olmuştur.

Günümüzde ise artık dördüncü sanayi devrimi yaşanmaktadır. Bu devrimin temel bileşenleri; nesnelere interneti, yapay zekâ, robotik teknolojilere dayalı üretim,

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

5G yüksek hızlı veri transferi, 3d yazıcılar, otonom araçlar vb. şeklinde sıralanabilir. Sanayi 4.0'ın getirmiş olduğu değerleri ve dinamik düşünce biçimleri ise kurumları şekillendirmektedir. Kuşkusuz kooperatifler de bu süreçte değişime tabi olacaklardır. Yeni sanayi devriminin getirdiği dinamizm ve esneklik, kooperatiflerin daha eşit ve daha adil bir kalkınmayı sağlamadaki etkilerini arttırması beklenmelidir. Türkiye önceki sanayi devrimlerini geç yakalamış, kooperatifçilik hareketi ise devrimin olumsuz etkilerinden korunmak için çoğunlukla bürokratik kamusal yönlendirmeler ile şekillenmiştir. 21. yüzyılda daha eşit daha adil bir kalkınma için Türk kooperatifçilik hareketinin yeni bir seviyeye çıkabilmesi gerekmekte, bunun için ise yeni yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Bu bölümde kooperatifçilikte yeni yaklaşım ihtiyacı olan alanlar üzerinde durulmuştur.

Katılımcılık Bağlamında Kooperatif-Ortak İlişkileri Üzerinde Yeniden Düşünmek

Yerel toplulukların kooperatif organizasyonu kapsamında faaliyetleri, kalkınmayı sağlayan temel ekonomik faktörler olan sermaye birikimi, kayıt dışılığın önlenmesi, ölçek ekonomisi yaratılması gibi unsurların yanında yönetim boyutunu da şekillendiren “katılımcılık” öncelikli bir konudur. Katılımcılık konusu, evrensel kooperatifçilik ilkelerinde de geçen “ekonomik katılım” ve “demokratik katılım” olarak kooperatifçilik literatüründe vurgulanmaktadır. Ancak pratikte özellikle kooperatifçilikten beklenen kalkınma etkisini güçlendiren sosyolojik ve kültürel unsurları da içinde barındıran toplumun girişimcilik becerileri, istişare kültürü, birlikte hareket etme, kendi sorumluluğunu başkasına devretmeme gibi faktörlerdir. O sebeple global ölçekte incelenecek olursa eğer, kooperatiflerin ülkeden ülkeye farklı başarı sonuçları vermesi esasen bahsi geçen bu sosyolojik ve kültürel zemin olduğu görülecektir.

Demokratik katılımcılık, pratikte kooperatiflerde genel kurullara ortağın katılımı ve genel kurulda ortaklar arasından seçilen temsilcilerin oluşturduğu yönetim kuruluna katılım olarak vurgulanabilmektedir. Ancak günümüzde yerelde kalkınma dinamikleri kooperatifçilikte katılımcılığın daha dinamik olmasını ve ortakların tüm potansiyellerini aktif olarak kullanmasını zorlamaktadır.

Sanayi devrimi sonrası şekillenen geleneksel kooperatifçilik anlayışında katılımcılık, yönetim bağlamında ortağın genel kurula, yönetim kuruluna ve denetim kurullarına katılımı şeklinde somutlaşmıştır. Bahsi geçen demokratik katılımın hukuki çerçevesi ülkelere göre değişmekle beraber, ilgili kooperatif mevzuatı ve ana sözleşmeler çerçevesinde şekillenir. Ancak Türkiye özelinde söylemek gerekirse bu katılım birçok şekil şartına bağlı olmakla beraber yıl içerisinde belirli bir toplantı sayısı ile sınırlanmaktadır.

Günümüzde hızla gelişen mobil teknolojiler, sosyal ağlar, tarım 4.0 uygulamaları vb. gelişmeler kooperatifleri de katılımcılık bağlamında yeni yaklaşımlar geliştirmeye

zorlamaktadır. Üretici ortağın hızla değişen ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kooperatiflerin karar süreçlerinde daha az bürokrasi ve daha dinamik işleyiş hâkim olmalıdır.

Dünyanın en büyük süt üreticilerinden biri olan, Yeni Zelanda’nın çok uluslu mega kooperatifi Fonterra, katılımcılık bağlamında 21. yüzyıl kooperatifçiliğine örnek verilebilecek bir kooperatiftir. Kooperatif, 10.700 üretici ortağı ve yıllık 19 milyar dolarlık yıllık geliri ile dünya genelinde 150 markayı yönetmektedir. Kooperatifin yönetim kurulu çiftçiler tarafından seçilen 9 ve haricen seçilen 4 profesyonelden oluşmaktadır. Buna ek olarak, 25 kişiden oluşan bir ortaklar konseyi bulunmaktadır. Bu konsey yılda altı defa toplanır ve alınan kararlar yönetim kuruluyla paylaşılır. Ayrıca kooperatif ve çiftçiler arasında bilgi akışı ve koordinasyonu sağlamaya yönelik web tabanlı ve mobil uygulama destekli “farm source” uygulaması kullanılmaktadır. Bu uygulama üzerinden yıllık raporlar ve yönetim kurulu kararları çiftçilerle elektronik ortamda paylaşılır (Çetinkaya, 2018).

Kooperatifçilikte katılımcılığa verilen önem, bir taraftan sosyal sermaye oluşumu sağlarken diğer taraftan ölçek ekonomileri vasıtasıyla kooperatifin bir ekosisteme dönüşümü sağlanmaktadır. Bu ekosistem kooperatif ortaklarının refahını arttıran en temel faktördür. Dünyada bahsi geçen bu ekosistemi global ölçekte bir büyüklüğe ulaştırabilen bir örnek olarak Mondragon Kooperatifi gösterilebilir. 60 yıl önce İspanya’nın Bask bölgesinde kurulan Mondragon, dünyanın işçilere ait olan en büyük kooperatiftir. Mondragon Grubu 35 ülkede 76.000 işçi sahibi istihdam eden 260 kooperatif işletmesinden oluşan bir ağdan oluşmaktadır. Yıllık geliri 12 milyar Euro’yu aşmaktadır (Greg, 2020).

Mondragon kooperatifi bir işçi kooperatiftir. Bunun anlamı kooperatif çalışanları aynı zamanda kooperatifin ortaklarıdır. Kooperatif ücret politikaları çalışanların demokratik katılımıyla belirlenmektedir. Avrupa’daki ciro ölçüğünde ilk 100 şirketindeki en düşük işçi maaşı ile en yüksek yönetici maaşı ortalama 1’e 129 iken, Mondragon Kooperatifinde bu ilişki maksimum 1’e 6 ve 1’e 9 oranlarında değişmektedir (Lovato, 2020). Bu ücret politikasının yanında Mondragon Grubu bünyesinde bulunan ve her biri kooperatif yapılanması olan üniversite, banka, barınma ve sosyal güvenlik sistemleri de kooperatif ekosisteminde yer alan topluluğun refahını arttıran bir eşitlik zemini oluşturur (Greg, 2020).

Kooperatifçilikte katılımcılık konusunu iletişim teknolojileri yardımıyla en üst seviyeye çıkarabilen yeni nesil kooperatifçilik akımları da vardır. Bunlardan biri de platform kooperatifçiliğidir. Bir platform kooperatifi, bilgi işlem platformu oluşturan ve mal ve hizmetlerin satışını kolaylaştırmak için web sitesi, mobil uygulama veya protokol kullanan, kooperatif olarak kurulan ve demokratik olarak yönetilen bir işletmedir. Platform kooperatifçiliğinin uygulandığı bazı potansiyel endüstri kategorileri şunlardır: ulaşım, talebe dayalı iş gücü, gazetecilik, müzik, yaratıcı projeler, film, evde sağlık hizmeti, fotoğrafçılık, veri kooperatifleri ve online pazar yerleridir.

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

Birçok platform kooperatifi, bilinen uygulamalara veya web hizmetlerine benzer, ancak iş birliğine dayalı bir yapıya sahip iş modellerini kullanır. Örneğin, müşterilerin yolculuk taleplerini iletmelerine ve Uber'e benzer şekilde en yakın sürücüyü bilgilendirmelerine olanak tanıyan, sürücülere ait çok sayıda taksi uygulaması vardır. Eva, Uber'e benzer bir hizmet sunan, ancak kooperatif üyelerinin önceliklerine uygun olan bir yolculuk paylaşım uygulamasıdır. Bu öncelikler, ulaşım talep eden üyeleri için daha ucuz ulaşım ve sürücü üyeleri için daha yüksek ücrettir. Loconomics, müşterilerin bebek bakıcılığı veya evcil hayvan bakımı gibi küçük, günlük işler için serbest işçi bulmasına olanak tanıyan, çalışanların sahip olduğu, ABD merkezli, çevrimiçi ve mobil bir platformdur. Hizmet için bir komisyon ödemek yerine, platform kooperatifine bir ortak olarak katılmak, aylık bir ortaklık aidatı karşılığında herkese açıktır. Bu da ortakların kooperatif yönetim kurulu için oy kullanmalarına veya aday olmalarına izin verir (https://en.wikipedia.org/wiki/Platform_cooperative).

Yeni nesil kooperatifçilik örneği olan platform kooperatifçiliğinin toplum genelinde yaygınlaşması özellikle gençlerin işsizlik sorununa çözüm olurken, bir taraftan da geleneksel kooperatif çeşitlerinde katılımcılığın gelişmesini dolaylı da olsa olumlu etkileyecektir.

Kamu-Kooperatif İlişkileri Üzerine Yeniden Düşünmek

Dünya'da kamu ve kooperatif ilişkileri ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bu ilişki çoğunlukla kamunun kooperatifçilik mevzuatındaki düzenlemeleri, kredi ve hibe destekleri ya da ürün ve hizmet satın alımı şeklinde çoğunlukla tek yönlü bir ilişki olarak kendini göstermektedir.

Türkiye'de kooperatifçilik mevzuatında, gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında bir karmaşa olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde Türkiye'de kooperatifler ile ilgili mevzuat 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu, 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun olarak şekillenmiştir. Bu kanunlara ek olarak, 5200 Sayılı Üretici Birlikleri Kanunu Türkiye'de tarımsal örgüt karmaşasını arttırmaktadır. Ayrıca, 2011 yılında kabul edilen 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nda kooperatifler ticaret şirketleri arasında sayılmıştır (Madde 124-1). AB ülkelerinde ise kooperatifler, Kooperatifler Kanunu altında genel bir yasaya tabi olabilirken (Örn: Bulgaristan, Almanya, Hırvatistan, Kıbrıs), ticari şirketlerle birlikte Ticaret Kanunu kapsamında da yer alabilmektedirler (Örn: Çek Cumhuriyeti, Estonya). Kooperatifçilikle ilgili özel bir yasası olmayan ülkeler de mevcuttur (Örn: Danimarka, Letonya, Slovakya, İngiltere). AB ülkelerinde kooperatiflerin çoğunlukla tek bir kanun kapsamında olduğu söylenebilir (Albayram ve Yercan, 2016: 55).

Dünyada çeşitli ülkelerde, kamu ve kooperatif ilişkisi sadece tek yönlü verilen destekler ya da mevzuat düzenlemeleri ile sınırlı değildir. Gerek devletin başarısızlı-

ğı gerekse de piyasanın başarısızlığı konuları nedeniyle kamu hizmet alanlarında kâr amacı gütmeyen kuruluşların hizmet vermesi giderek yaygınlaşmaktadır. Kooperatiflerin diğer üçüncü sektör kuruluşlarından (dernekler, vakıflar ve yardım sandıkları) farkı ise hizmet alanlar ile yönetenlerin aynı kişiler olmalarını sağlamalarıdır. Kooperatiflerin bu özelliği, toplumun kamu hizmetleri yönetimindeki katılımı artırır.

Dünya genelinde kooperatifler kamusal hizmet alanlarında faaliyetler yürütmektedir. Örneğin;

- ◆ İspanya sağlık sektörünün yüzde 21’i kooperatiflerin elindedir,
- ◆ Japonya’da sağlık hizmetleri alanında önemli bir örnek olan Japon Tüketici Kooperatifleri Birliği, ortalama 175 yatak kapasitesi olan orta seviyede 76 hastanenin işletmesini yürütmektedir. Kooperatif hastanelerinin yönetim organları, paydaşların temsilcileri olan; doktorlar, diğer sağlık personeli, hizmet alan birey/ortaklardan oluşmaktadır (Pestoff, 2013: 19).
- ◆ İtalya’da okul öncesi eğitim, çocuk koruma, barınma ve engellilere yönelik hizmetler veren, 7300 kamu hizmet kooperatifi yaklaşık 250.000 kişiye hizmet vermektedir (Pestoff, 2013: 12).

Ülkelere göre kamusal hizmetlerin kooperatifler yolu ile verilmesi deneyimlerinde kooperatifin tanımı boyutunda farklılıklar gösterse de faaliyet alanları ve üstlendikleri fonksiyonlar aynıdır. Örneğin İtalya’da okul öncesi eğitim, yaşlı ve çocuk bakımı, işsizlerin iş gücüne entegrasyonu, dezavantajlı gruplara yönelik hizmetlerde “*Social Cooperatives*” yani “Sosyal Kooperatif” gerek yasal mevzuat gerekse de teşvik mekanizmaları ile düzenlenmiştir. İngiltere ve Yeni Zelanda da ise benzer kamusal hizmet alanlarında faaliyette bulunan İngilizcesi “*Public Service Cooperatives*” yani Kamu Hizmet Kooperatiflerinin mevzuatı düzenlenmiş ve hükümet politikalarıyla teşvik edilmiştir.

Kamu-kooperatif ilişkileri anlamında inovatif bir girişim olarak kabul edilebilecek Cadore Sosyal Kooperatifi, İtalya’nın Kuzey Doğusunda Belluno şehrinde bulunan, bireyler ve yerel kurumlar, bölge belediyeleri, diğer sosyal kooperatifler ve bu kooperatiflerin çatı kuruluşları dâhil olmak üzere farklı paydaşların ortak çabasıyla 2008 yılında kurulan bir sosyal kooperatiftir. 22 belediyeden ve yaklaşık 32.000 sakiniden oluşan Cadore vadisinde kırsal bir dağlık alanda faaliyette bulunan kooperatif, dezavantajlı insanlara iş imkânı sağlamayı amaçlamıştır. Kooperatifin kurulmasında temel amaç kırsal alanda bulunan Belluna şehrindeki kırdan kente olan hızlı göçü engellemek olmuştur. Özellikle genç neslin iş imkânı bulabilmek amacıyla başka bölgelere olan göçünü önleyebilmek, nüfus azalması sorununun üstesinden gelmek ve yeni iş fırsatları yaratmak için yerel aktörlerle kamu ortaklığı ile kurulmuştur. Kooperatife üye, ikisi yönetim kurulu üyesi olmak üzere 10 bölge belediyesi vardır. Kooperatif;

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

çevre bakım, sanitasyon ve temizlik, turizm gibi sektörlerde faaliyetlerini yürütmektedir. 2019 yılı verilerine göre kooperatifin 190 üyesi, 200 çalışanı ve 3.4 Milyon avro yıllık geliri vardır (www.ilo.org).

Kamu hizmetlerinde kooperatiflerin fonksiyon üstlenmesi ve bunun da bir kamu politikasına dönüşmesi konusunda yakın tarihteki en çarpıcı örneklerden biri de İngiltere’de gerçekleşmiştir. 2008 yılı global ekonomik kriz sonrasında İngiltere’de ekonomik reform ihtiyacı öncelikli bir noktaya gelmiştir. Bu bağlamda kamusal hizmet kooperatifleri, kamu hizmet reformu kapsamında desteklenmiştir. Koalisyon hükûmeti 2011 yılı programında, milyonlarca kamu çalışanınin kendi işlerinin patronu olabilmesini teşvik ederek, kooperatiflerin, kamu hizmet yükünü kamu sektörü kuruluşlarından devir alması öngörülmüştür (UK Government, 2011: 42).

Kamu hizmet reformu kapsamında 2011 yılında genel bütçeden, kamusal hizmet kooperatiflerinin kurulup gelişmesine yönelik 10 milyon sterlin kaynak fon ayrılmıştır (Le Grand, 2013: 134). Destekleme programı öncesinde sayısı 9 olan kamusal hizmet kooperatifi program sonrasında hızla artış göstererek, 2012 yılında ülke çapında farklı kamu hizmet alanlarında faaliyet yürüten 66 kooperatif sayısına ulaşmıştır. 2015 yılı verilerine göre ise 100 kamusal hizmet kooperatifi 35.000 kişi istihdamı ile yaklaşık olarak 1,5 milyar sterlin değerinde kamu hizmet sunumunu gerçekleştirmiştir (Deloitte, 2015: 37).

Uygulamada Kooperatifler arası İş birliği İlkesinin Üzerinde Yeniden Düşünmek

Kooperatifler arası iş birliği ilkesi Uluslararası Kooperatifler Birliğinin kabul etmiş olduğu tüm dünya kooperatifleri için geçerli sayılan yedi evrensel ilkedен biridir. Uluslararası Kooperatifler Birliği bu ilkeyi şu şekilde açıklamıştır; *Kooperatifler, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası ölçekte birlikte çalışarak üyelerine en etkin şekilde hizmet eder ve kooperatif hareketini güçlendirir (ICACOOP).*

Günümüzün global ticaret ortamında neo-liberal politikalar ekseninde hareket eden çok uluslu şirketler, girdikleri tüm sektörlerde devasa bütçeleriyle hâkim olabilmektedir. Bu durum piyasalarda eksik rekabete neden olurken yerel toplulukların piyasalardan pay alabilme alanları da daralmaktadır. Kooperatifler bu durum karşısında ayakta kalabilmesi için ölçek ekonomilerinden faydalanması, buna yönelik de gerek ulusal gerekse de uluslararası alanda iş birliği kanallarını geliştirebilmeleri gerekmektedir.

Sadece yerel kalkınma hedeflerine ulaşmak değil, global piyasalarda da kuvvetli bir oyuncu olabilmek için farklı kooperatif çeşitleriyle birleşme yoluna giden önemli örneklerden biri de İspanyol DCOOP grubudur. 1984’te kurulmuş, İspanya’nın dev kooperatif kuruluşu Hojiblanca Kooperatif Group, dünyanın en büyük sızma zeytinyağı

üreticisidir. Hojiblanca Kooperatifler Grubu’nun 2010 yılında gerçekleştirilen 7. kongresinde “*Daha iyi bir pazar, Düşük maliyetler*” sloganı ile vurgulanan strateji doğrultusunda yeni iş alanlarına girilmesi ve birleşmeler planlanırken bir taraftan da maliyetlerin düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 2013 yılında Granada merkezli Tierras Altas adlı grup ile birleşmesinden sonra Hojiblanca Kooperatifinin adı DCOOP olarak yenilenmiştir. DCOOP “de la cooperativa”, İngilizce’de “from the cooperative” Türkçe “Kooperatiften” anlamına gelmektedir. Yeni birleşmeyle dünyanın en büyük zeytinyağı üreticilerinden olan kuruluşun hayvancılık, tahıl ve şarap sektöründe de çalışacağı bildirilmiştir. En son kuruyemiş ve özellikle badem yetiştiriciliği konusunda örgütlenerek faaliyet alanlarını genişletmişlerdir (<https://www.dcoop.es/history>).

Üreticiler ve hayvan yetiştiricileri tarım ürünlerini DCOOP’a bağlı kooperatiflerin sahip olduğu birçok zeytinyağı fabrikasında, şaraphanelerde, zeytin işleme tesislerinde ve et işleme tesislerinde teslim eder ve işler. Birliğin yağ, şarap ve sofralık zeytin şişeleme ve paketleme tesisi vardır ve aynı zamanda işlenmiş etler, rafine bitkisel yağlar ve şarap gibi başka endüstriyel ve ticari hizmetler sunan bir dizi şirketin de sahibidir. Ayrıca tüm ortaklarının elektrik, telekomünikasyon, nakliye, akaryakıt, vb. altyapıya yönelik hizmetlerin temini konusunda ayrı bir şirketleri bulunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünyamız içinde bulunduğumuz zaman diliminde ekonomik, toplumsal ve çevresel yönleriyle bir kriz içerisinde. Neoliberal kalkınmacılık, tüm dünyaya dayattığı tek tip büyüme ve kalkınma reçeteleri ile bir yandan ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri giderek büyütürken, diğer yandan milyarlarca yılda oluşmuş canlı ekosistemini yok ediyor. Sanayi devriminden bu yana insanoğlunun refah düzeyi, sanayi devrimi öncesine göre tartışmasız bir şekilde arttı. Ancak bu artış, doğal kaynakların kontrolsüzce kullanılması ve ekosistemin bozulması pahasına gerçekleşti. Eşitsizlikler ve refah araştırmalarında, 1980’li yıllardan itibaren özellikle bugünün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde kalkınma göstergelerinin oldukça pozitif seyrettiği görülmektedir. Tam da neoliberal anlayışın arzu ettiği gibi, 1980’lerden itibaren devletin ekonomideki payının azaltılması ve yaygın özelleştirmeler ile serbest piyasa sisteminin işleyişinin rasyonalize edilmesiyle dünya ekonomisinde muazzam bir ekonomik büyüme yaşandı. Lakin son 40 yılda serbest piyasa sisteminin istikrarsızlık yaratan doğası gereği, ekonomik krizlerin sıklığı ve etki düzeyi giderek artmaya başladı. 2008-2009 küresel finansal krizinden sonra dünya ekonomik sisteminin bundan böyle bu stresi ve yükü uzun süre taşımayacağı yönündeki akademik ve politik tartışmalar da daha görünür olmaya başladı.

Neoliberal kalkınmacılığın kendi doğasından kaynaklanan eşitsizlik ve adaletsizlik yaratıcı faktörler nedeniyle 21. yüzyılda kalkınmanın eşitlik ve adalet temelinde

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

yeniden ele alınması gerektiğini düşünüyöruz. Kapitalist ekonomik sistem içinde eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin önüne geçecek, sermaye birikiminde tekelleşmeye engel olacak, gelirin ve servetin daha eşit dağıldığı, ekonomik faaliyetlerden dışlandığı için yoksulluk sınırının altında yaşayan milyarlarca insanın yeni bir ekonomik örgütlenme modeliyle ekonomik sisteme dâhil edileceğı yeni bir model, insanoğlunun bugün ulaştığı bilgi ve teknoloji düzeyi sayesinde pekâlâ mümkün olabilir.

Kooperatifçiliğe dayalı yaygın bir ekonomik örgütlenmenin bu ekonomik kaos ortamında mümkün olan en iyi alternatiflerden biri olduğunu düşünüyöruz. Sanayi devriminin başlarına kadar uzanan kooperatifçilik düşüncesinin, günümüzde sermaye birikimin tekelleşmesine karşı, çeşitli engelleri nedeniyle ekonomiden dışlanmış milyarlarca insanın insanca bir yaşam sürebilmesine olanak sağlayacak bir yapısı vardır. Bünyesinde barındırdığı katılımcı, eşitlikçi, demokratik ve dayanışmacı ilkeleri sayesinde üretim ve tüketime çok uluslu şirketlerin tekelinden çıkarılması mümkün olabilir. Kooperatifçiliğin en yaygın ve başarılı bir şekilde Avrupa ülkelerinde uygulanıyor olması ve ekonomik eşitsizliklerin görece Avrupa ülkelerinde düşük olması, bu tezimizi doğrulayan en önemli kanıt olarak gösterilebilir.

Türkiye'nin kooperatifçilik geçmişi oldukça eskiye, birçok kaynağa göre ise Anadolu Selçuklu dönemindeki Ahilik teşkilatına kadar dayanmaktadır. Ülkemizin köylerinde hâlen yaşatılmakta olan imece kültüründe var olan; eşitsizliğe karşı birlikte iş yapmak, dayanışma ve paylaşımcılık gibi değerler korunmaktadır. Ancak dayanışmanın daha geniş kitlelere yayılmasını sağlayan ve kurumsal bir işletme formu olan kooperatifçilikte batıdaki örnekleri gibi başarılı kooperatif sayısı ise Türkiye'de oldukça azdır. Kuşkusuz bu durumun hukuki, ekonomik ve sosyolojik birçok sebebi vardır. Ancak kanımızca bu durumun esas sebebi, birey-kooperatif-devlet ilişkileri içerisinde gizlidir.

Türkiye'de uzun yıllar devlet güdümüyle şekillenen kooperatifçilik hareketi, karmaşık mevzuat, yüksek bürokrasi, yetersiz kooperatifçilik eğitimi, toplumun düşük güven algısı gibi negatif faktörler bugün Türkiye'de kooperatiflerin yerelden ulusala ve hatta global ölçekte bir ekosistem olabilmelerini zorlaştırmaktadır. Kamunun yönlendirici ve teşvik edici rolü kooperatifçiliğin bağımsız ve özerk değerlerini zedelemeye başladığında kooperatifçilikteki dinamizm zayıflamakta, zamanla birey kooperatifini kamu kuruluşu gibi görmeye başlamaktadır. Kuşkusuz kooperatiflerin kendilerinden beklenen sonuçlara ulaşabilmesi için kamunun fonksiyonları da olacaktır. Bunlar, mevzuatın sadeleştirilmesi, kamu bürokrasisinin azaltılması gibi merkezi yönetimi ilgilendiren alanlar olabileceğı gibi yerel kalkınmayı hızlandırıcı yerel yönetim ve kooperatif iş birlikleri de olabilecektir. Türkiye'de İzmir'de başlayan, olumlu sonuçlarına istinaden İstanbul, Ankara ve diğer şehirlerin yerel yönetimlerinin de uygulamaya başladığı "kooperatif-yerel yönetim iş birliği modeli" yakın dönemde ülkemizde kooperatifçiliğin kalkınmaya olan pozitif etkisinin en somut örneğı olmuştur.

Özellikle Covid 19 küresel salgını sonrasında yüksek teknolojinin de kaldıraç etkisiyle şekillenen global bir ekonomik düzende çok daha dinamik, eşitsizlik sorunlarına çok daha hızlı çözümler üretebilen entegre kooperatifçilik ağlarının oluşması gerekmektedir. Bu bağlamda kanımızca Türkiye’de 21. Yüzyılın beklenen kooperatifçilik anlayışında;

- ◆ Gıda krizlerinin/savaşlarının yaşanmakta olduğu günümüzde çok uluslu şirketler ile rekabet edebilen ve global oyuncu olabilecek kooperatifler,
- ◆ İşsizlik ve diğer sosyal sorunları daha hızlı, daha adil, eşitlikçi ve özdenetimci olarak aşabilecek sosyal kooperatifler,
- ◆ Kamu hizmetlerinde alternatif bir hizmet sunucu model olabilecek kooperatifler,
- ◆ Yeşil ekonomiye öncülük yapan ve çevre sorunlarına iyileştirici çözümler getirebilen kooperatifler, olmalıdır.

Önceki sanayi devrimlerinin mekanik düşünce biçimiyle tasarlanmış kooperatifçilik yerine sanayi 4.0’ın temel değerleri ve dinamik düşünce biçimiyle şekillenmiş kooperatifler kendisinden beklenen daha eşit ve daha adil kalkınma sonuçlarını ortaya koyabilecektir.

Kaynakça

- Albayram Z.D. ve Yercan, M. (2016). Türkiye ve AB Ülkelerindeki Kooperatifçilik Mevzuatının Karşılaştırmalı Analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 22 (2), 49-58.
- Atatürk, M.K. (1932). *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Cilt: 25, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aykaç, A. (2018). *Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bretos, I. ve Marcuello, C. (2017). Revisiting Globalization Challenges and Opportunities in the Development of Cooperatives. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 88 (1), 47-73.
- Çataloğlu, Oğuz. (1971). *Kooperatifçilik ve Sermaye Birikiminde Kooperatiflerin Rolü*, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayınları, 64(20).
- Çetinkaya, Özgür. (2018). Mega Kooperatif Fonterra. *KAdergi*, 3(8).
- Deloitte. (2015). *The State of the State 2015-2016 Recalibrating Government*, Deloitte,
- Greg, A. (2020). “Building Community Wealth: Are Mondragon’s Cooperative Ideas Transferable to Australia?” <https://probonoaustralia.com.au/news/2020/02/building-community-wealth-are-mondragons-cooperative-ideas-transferable-to-australia/> (13.06.2021).
- Kazgan, Gülten. (2003) *Tarım ve Gelişme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Le Grand, Julian. (2012). *Public Service Mutuals: The Next Steps*, Cabinet Office, London, UK, <http://eprints.lse.ac.uk/44579/>, (15.2.2017).
- Liu, E. ve Hanauer, N. (2011). *The Gardens of Democracy*. Seattle: Sasqutch Books.

21. Yüzyılda KALKINMAYA YENİDEN BAKIŞ

- London, UK, <http://www.reform.uk/wp-content/uploads/2015/10/State-of-the-State-2015-16.pdf>, (15.2.2017).
- Lovato, R. (2020). “Could Co-ops Solve Income Inequality?”, <https://craftsmanship.net/could-co-ops-solve-income-inequality>, (13.06.2021).
- Lovins, H. (2015). An Economyin Service to Life. <http://natcapsolutions.org/projects/an-economy-in-service-tı-life> (21.05.2021).
- Mülayim, Z. G. (2006). *Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Pestoff, V. (2013). Collective Action and the Sustainability of Co-Production. ECPR General Conference, Co-Production and Citizen Participation in Public Services, 5-7 September 2013, France.
- Piketty, T. (2014). 21. Yüzyılda Kapital. Çev. Hande Koçak, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Raworth, K. (2019). Simit Ekonomisi 21. Yüzyılda İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Sen, A. (1997). From Income Inequality to Economşc Inequality, *Southern Economic Journal*, 64(2), 383-401.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü. www.tdk.org.tr
- Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı. (1993). *Tariş Tarihi* İzmir.
- UK Government. (2011). “Open Public Services White Paper”, Policy Paper, July 2011, <https://www.gov.uk/government/publications/open-public-services-white-paper>, (14.02.2017).
- Yörük, R. (2021). *Tarımda Kurtuluş Reçetesi-Tire Süt Kooperatifi Modeli-Mustafa Kemal'in Çiftçileriyiz*, İzmir: Varyant Yayıncılık.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Platform_cooperative, (29.05.2021)
- <https://www.dcoop.es/history> (29.05.2021).
- <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> (29.05.2021).
- https://www.ilo.org/global/topics/cooperatives/news/WCMS_746405/lang--en/index.htm, (13.06.2021).